

Dramatic Nature in Thai Royal Tonsure Ceremony

ลักษณะเชิงนาฏกรรมในพระราชพิธีโสกันต์

Sarawut Juntarakam*

Anukoon Rotjanasuksomboon

ศราวุธ จันทรคำ

อนุกุล โรจนสุขสมบูรณ์

Faculty of Fine and Applied Arts, Chulalongkorn University, Thailand

Corresponding author*

e-mail: artcenter.pyo@gmail.com

Received 04-05-2021

Revised 17-08-2021

Accepted 22-09-2021

Abstract

This article aims to examine the dramatic nature of the royal tonsure ceremony. The research was carried out using qualitative methods based on historical documents and accounts. It was found that the Thai royal tonsure ceremony, or Sogun ceremony, was carried out as a transition from infancy to adolescence. This ceremony derived from Brahman beliefs which stated that the topknot is where 'Kwan', or the soul is situated. The ceremony was arranged only for the prince or the princess of the Chao Fa and Praongchao rank, once they had reached the appropriate age. The ceremony aimed to bring auspice and prosperity. Conventionally, based on the royal court tradition, these ceremonies evidently share many elements with dramatic arts. There were five elements underscoring the dramatic character of the ceremony. Firstly, there was a plot. The ceremony's plot involved some legends on Skandkumaar. Secondly, there were characters in the royal ceremony, especially demigods. Thirdly, there was the setting of Mount Kailash in the scene. Fourthly, the royal costume represented demigod status. Lastly, there were forms of entertainment and parades praising the king as a demigod. Thus, the specific characters displayed and affirmed the influence of Brahman beliefs passed down through royal ceremonies in a dramatic form that is a fruitful subject for historical research as well as those studying drama.

Keywords: dramatic nature, royal tonsure ceremony, topknot-cutting

บทคัดย่อ

บทความฉบับนี้มุ่งศึกษาเรื่องลักษณะนาฏกรรมในพระราชพิธีโสกันต์ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพระราชพิธีโสกันต์ที่มีลักษณะเชิงนาฏกรรม โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ผลการศึกษาพบว่า พระราชพิธีโสกันต์ (โกนจุก) เป็นพิธีเปลี่ยนแปลงพระสถานะจากเด็กเป็นผู้ใหญ่ ตามคติความเชื่อของพราหมณ์ที่ว่าพระเมหาพี (จุก) เป็นที่สถิตแห่ง "ขวัญ" ซึ่งรักษาประจำองค์ เมื่อพระราชโอรสหรือพระราชธิดาที่ดำรงพระอิสริยยศชั้นเจ้าฟ้าและพระองค์เจ้ามีพระชนม์ครบกำหนดก็จะจัดให้มีพระราชพิธีอย่างยิ่งใหญ่สมพระเกียรติยศ เพื่อให้เกิดความสวัสดิมงคล ตามระเบียบแบบแผนแบบราชสำนัก โดยพระราชพิธีนี้มีลักษณะบางประการที่คล้ายคลึงกับการประกอบสร้างทางนาฏกรรม 5 ลักษณะ ได้แก่ 1. เนื้อเรื่อง คือ มีตำนานและเรื่องเล่าเป็นเนื้อเรื่องของพระชันธุกุมารสำหรับดำเนินพิธีกรรม 2. ตัวละคร คือ มีองค์สมมติที่เป็นเทพเจ้าและตัวละครต่าง ๆ 3. ฉาก คือ มีการสร้างเขาไกรลาสเป็นฉากสำหรับประกอบพระราชพิธี 4. เครื่องแต่งกาย แสดงความเป็นสมมติเทพผ่านการแต่งกาย 5. มหรสพและการละเล่นระหว่างกระบวนการแห่งพิธีกรรมคือการสรรเสริญพระมหากษัตริย์สมมติเทพ ซึ่งลักษณะทั้ง 5 ข้อที่พบแสดงถึงอิทธิพลของความเชื่อตามคติพราหมณ์ที่มีต่อพระราชพิธีในรูปแบบนาฏกรรม อีกทั้งยังเป็นประโยชน์ในการศึกษาด้าน ประวัติศาสตร์ที่เชื่อมโยงกับนาฏกรรม

คำสำคัญ: นาฏกรรม พระราชพิธีโสกันต์ โกนจุก

บทนำ

นาฏกรรมเกิดขึ้นจากสัญชาตญาณของมนุษย์ที่ย่อมพ้องร่าตามวิสัยเมื่อเกิดเวทนามณไม่ว่าจะสุขหรือทุกข์ และมีนาฏกรรมที่มีมูลฐานมาจากความเชื่อ มนุษย์ยังต้องอาศัยความเชื่อนี้เมื่อเผชิญกับความกลัวจากสิ่งเหนือธรรมชาติที่มีพลังเหนือกว่ามนุษย์ (Wirunrak, 2004) จากความเชื่อและศรัทธาที่พัฒนาไปสู่การเกิดขึ้นของลัทธิและศาสนา ทำให้นาฏกรรมและความเชื่อทางศาสนามีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันอย่างแยกไม่ออก และบรรดาศาสนาต่าง ๆ ก็มีการประกอบสร้างเรื่องเล่า ตำนาน พิธีการ พิธีกรรม ฯลฯ ให้มีลักษณะเชิงนาฏกรรมที่อาจสามารถอธิบายได้ด้วยองค์ประกอบต่าง ๆ เช่น ตัวละคร บทบาท เนื้อเรื่อง การตกแต่งประดับประดาให้เนื้อจริงจนเรื่องเล่าและพิธีกรรมทางศาสนามีรูปแบบใกล้เคียงนาฏกรรมในที่สุด

ในสังคมไทย มีความเชื่อที่ปะปนกันอย่างหลากหลายตั้งแต่ก่อนที่จะรับเอาศาสนาจากอารยธรรมอินเดียมาปรับปรนใช้ ความเชื่อเรื่องการถือผี การเคารพบรรพบุรุษ ล้วนเป็นสิ่งที่ยังดำรงอยู่ในกระแสวัฒนธรรมก่อนความเชื่อแบบฮินดูและพุทธจะมีอิทธิพลเหนือดินแดนสยามและผืนดินเข้ากับความเชื่อเดิมได้อย่างสนิทแนบเนียน

วัฒนธรรมการไว้จุกของชาวสยามและดินแดนอื่นในอุษาคเนย์น่าจะได้รับอิทธิพลจากคติฮินดูที่ชาวสยามเรียกว่า “พราหมณ์” ดังที่พระราชครูวามเทพมุนี¹ ได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่าเพราะพระเป็นเจ้าในศาสนาพราหมณ์มีลักษณะของการไว้ผมยาวและขมวดมุ่นเป็นมวยอยู่กลางศีรษะ จึงนำมาดัดแปลงให้เป็นทรงผมของเด็ก เพื่อจะให้เป็นที่สุดิตของพระเป็นเจ้าที่จะคอยรักษาคุ้มครองเด็กผู้นั้น (Yupho, 1988) ทำให้เด็กไทยในอดีตมีประเพณีนิยมที่จะต้องไว้ผมจุก แกละ เปีย หรือโอ๊ะ โดยเชื่อว่าศีรษะนั้นเป็นที่สุดิตของ “ขวัญ” และเด็กต้องคอยระมัดระวังมิให้ขวัญสูญไป อีกนัยหนึ่งก็เป็นการแก้เคล็ดสำหรับเด็กที่เกิดมาแล้วเจ็บป่วยง่ายให้เลี้ยงได้ง่ายขึ้น โดยมักจะให้เด็กไว้ผมจุกจนถึงอายุราว 11-13 ปี จึงประกอบพิธีมงคลที่เรียกว่า “โกนจุก” หรือ “ตัดจุก”

สำหรับชนชั้นสูงของไทยที่มีพระสถานะเป็น “เจ้า” อันได้แก่ เจ้าฟ้า พระองค์เจ้า หม่อมเจ้า ก็จัดให้ประกอบพิธีโกนจุกนี้เช่นกัน แต่เรียกพิธีโกนจุกของเจ้านายชั้น “เจ้าฟ้า” ว่า “พระราชพิธีโสกันต์” และของเจ้านายชั้นพระองค์เจ้าและหม่อมเจ้าว่า “พิธีเศกกันต์” ซึ่งสันนิษฐานว่ามีการประกอบพิธีนี้มาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนกระทั่งถึงกรุงรัตนโกสินทร์ก่อนที่จะเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 พระราชพิธีนี้จึงถูกยกเลิกไปในสมัยประชาธิปไตย

ผู้วิจัยเห็นว่าการพระราชพิธีนี้มีลักษณะบางประการที่คล้ายคลึงกับการประกอบสร้างทางนาฏกรรม เช่น มีการสร้างเขาไกรลาสเป็นฉากสำหรับประกอบพระราชพิธี มีตำนานและเรื่องเล่าเป็นเนื้อเรื่องสำหรับดำเนินพิธีกรรม มีองค์สมมติที่เป็นเทพเจ้าและตัวละครต่าง ๆ มีการเนื้อหาและมหรสพแทรกเป็นเรื่องย่อยอยู่ในเนื้อเรื่องหลัก ฯลฯ จึงทำให้เห็นว่าการอธิบายลักษณะเชิงนาฏกรรมที่ปรากฏในพระราชพิธีโสกันต์จะทำให้เห็นความสัมพันธ์ของนาฏกรรมและความเชื่อจนทำให้เกิดเป็นพิธีกรรมเช่นนี้ขึ้นได้

วัตถุประสงค์และวิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษานี้เพื่อศึกษาพระราชพิธีโสกันต์ที่มีลักษณะเชิงนาฏกรรม เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่มุ่งสืบค้นข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์จากเอกสารและบันทึกต่าง ๆ โดยใช้กรอบความคิดความสัมพันธ์ของประวัติศาสตร์และการก่อรูปเป็นนาฏกรรม รวมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างนาฏกรรมและความเชื่อ โดยจะนำเสนอผลการวิจัยในรูปแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive analysis)

¹ หัวหน้าคณะพราหมณ์ ประจำเทวสถานโบสถ์พราหมณ์ เป็นผู้นำสูงสุดแห่งลัทธิพราหมณ์ในประเทศไทย สังกัดกองพระราชพิธีสำนักพระราชวัง

ผลการวิจัย

พระราชพิธีโสกันต์ เป็นการเปลี่ยนแปลงพระสถานะจากเด็กเป็นผู้ใหญ่ ตามคติความเชื่อที่ว่าพระเมเหิ (จุก) อันเป็นที่สถิตแห่ง “ขวัญ” ซึ่งรักษาประจำองค์ เมื่อเจ้านายมีพระชนม์ครบกำหนด ก็จะจัดให้มีพระราชมงคลจำเริญพระเมเหิออกเสีย ตามระเบียบแบบแผนแบบราชสำนัก ซึ่งจะนำความสวัสดิมงคลแก่ชีวิตในภายหน้า จึงมีการจัดพระราชพิธีอย่างยิ่งใหญ่สมพระเกียรติยศ ความเป็นชาติราชกุมาร ชาติราชกุมารี จากผลการศึกษาพระราชพิธีโสกันต์ที่มีลักษณะเชิงนาฏกรรม สามารถแบ่งเป็นหัวข้อได้ดังนี้

1. พระราชพิธีโสกันต์ในกรุงรัตนโกสินทร์

พระราชพิธีโสกันต์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ได้ถือตามธรรมเนียมครั้งกรุงศรีอยุธยา โดยมีเจ้าฟ้าพิณทวดี พระราชธิดาในพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ผู้ทรงสามารถจดจำรายละเอียดและระเบียบการพระราชพิธีของราชสำนักไว้ได้มาก จึงมีการฟื้นฟูและกระทำการครั้งแรกในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช คราวโสกันต์สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี เมื่อ พ.ศ. 2351 เป็นการจัดอย่างเต็มตามตำรา ปลูกเขาไกรลาสอย่างใหญ่ที่ลานหน้าพระที่นั่งดุสิตปราสาท

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งการพระราชพิธีโสกันต์ พระราชทานสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎ ในปี พ.ศ. 2361 ครบตามแบบแผน

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีสงครามกับเวียงจันทน์ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการพระราชพิธีโสกันต์แต่เพียงสังเขป จนเมื่อ พ.ศ. 2389 จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งการพระราชพิธีโสกันต์ พระองค์เจ้าโสมนัสวัฒนาวดี เป็นการใหญ่อย่างพระราชพิธีโสกันต์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี เมื่อครั้งรัชกาลที่ 1 เว้นแต่ไม่มีเขาไกรลาส

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้ง การพระราชพิธีโสกันต์พระราชทานเจ้านายสองพระองค์ ที่พระนครคีรี จังหวัดเพชรบุรีโดยตั้งการพระราชพิธีโสกันต์เต็มตำรา และมีเขาไกรลาส นอกพระบรมมหาราชวังเป็นครั้งแรกในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งการพระราชพิธีโสกันต์ พระราชโอรสและพระราชธิดาที่ประสูติไล่เลี่ยกันหลายพระองค์โดยให้เข้าร่วมพระราชพิธีพร้อมกันในพระบรมมหาราชวัง ตามหลักฐานที่ปรากฏในบัญชีตัดจุกเจ้านายในพระราชพิธีโสกันต์และเกศากันต์ มีจำนวนทั้งสิ้น 391 พระองค์ (Treasury Department, 2014) ในรัชกาลนี้มีพระราชพิธีโสกันต์ซึ่งเป็นพิธีใหญ่ สำหรับสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิษฐนทศ เมื่อปี พ.ศ. 2433 และการพระราชพิธีโสกันต์สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก ในปี พ.ศ. 2447

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ปรากฏหลักฐานการพระราชพิธีโสกันต์ เนื่องด้วยพระองค์เสด็จสวรรคตหลังจากพระราชธิดาประสูติได้เพียงหนึ่งวัน

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งการพระราชพิธีโสกันต์ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงสุทธสิริโสภา พระธิดาในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราชัย และพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงอินทุรัตนา พระธิดาในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิตเป็นพระราชพิธีโสกันต์ครั้งสุดท้ายในราชสำนัก มีขึ้นใน พ.ศ.2474 ก่อนที่จะมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบประชาธิปไตยใน พ.ศ.2475

2. ลำดับการพระราชพิธีโสกันต์

การพระราชพิธีโสกันต์และเกศากันต์ มักจะจัดให้มีขึ้นระหว่างเดือนยี่ถึงเดือน 4 เนื่องกับพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ ซึ่งเป็นพิธีตรุษไทย ต่อมาภายหลัง การพระราชพิธีได้ทำเนืองกับพระราชพิธีตรียัมปวาย เป็นพระราชพิธีหลวงประกอบพิธีทั้งทางศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ โดยทางพุทธศาสนา จัดพระราชพิธีสงฆ์บนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ส่วนพระราชพิธีพราหมณ์ตั้ง ณ หอเวทียาคมนในพระบรมมหาราชวัง (Piemmettawat, 2015) สถานที่ประกอบพระราชพิธีโสกันต์ มี 2 ลักษณะ คือ ทำพิธีสงฆ์บนเขาไกรลาสที่สร้างขึ้น กับสร้างพระแท่นสงฆ์บนลานมุขพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

พระราชพิธีโสกันต์บนเขาไกรลาสนั้นมักทำขึ้นเฉพาะโสกันต์เจ้านายที่เป็นพระเจ้าลูกเธอพระยศ “เจ้าฟ้า” เท่านั้น ส่วนการสร้างพระแท่นสงฆ์สำหรับพระเจ้าลูกเธอที่ยังไม่ได้ดำรงพระยศ “เจ้าฟ้า” รวมถึงพระเจ้าหลานเธอและบุตรธิดาของขุนนางข้าราชการที่พระมหากษัตริย์ทรงกระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ร่วมโสกันต์ด้วย โดยทั่วไปพระราชพิธีโสกันต์มักจะนิมนต์พระสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์บ้ายเป็นเวลา 3 วัน (Prompuay, 2009)

ในวันพระราชพิธีโสกันต์ พระราชกุมารเสด็จพระราชดำเนิน โดยพระราชมารยาไปในกระบวนแห่มายังพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ทรงถวายภัตตาหารแก่พระสงฆ์ เมื่อได้พระฤกษ์ จรดพระกรบิจจะเสด็จไปประทับบนพระแท่นที่เตรียมไว้ โดยหันพระพักตร์ไปตามทิศมงคลประจำวัน เบื้องหน้าพระแท่นที่ประทับมีพานสงฆ์พระพักตร์ พานรองพระเกี้ยว และพานซึ่งมีใบบัวรองเตรียมไว้รับพระเกศา เจ้าพนักงานภูษามาลาถวายถอดพระเกี้ยวออกจากพระเมาฬีแล้วเชิญไปวางไว้บนพานและถวาย พายทองคำ พายเงิน พายนาก แบ่งพระเกศาออกเป็น 3 ปอย ใช้ลวดทองคำ ลวดเงิน ลวดนาก ผูกปลายพระเกศาแต่ละปอยติดกับพระขำมรงค์พระรัตนและใบมะตูม แล้วจึงโกนพระเกศาให้เรียบร้อย ขณะประกอบพิธีตัดปอยพระเกศา โหรจะลั่นฆ้องไชย เป่าสังข์ แตร ประโคมปี่พาทย์ (Prompuay, 2009)

ครั้นเวลาพระฤกษ์สงฆ์น้ำ ก็เสด็จโดยพระเสลี่ยงไปยังเขาไกรลาสที่สร้างขึ้นที่ศาลาข้างพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ณ พระแท่นสงฆ์เชิงเขาไกรลาส ซึ่งทำเป็นสระโหนดาด มีพราหมณ์ขับไม้อยู่ในที่สงฆ์ และมีพราหมณ์ที่คอยถวายน้ำกลศน้ำสังข์ เมื่อสงฆ์เสร็จเสด็จเข้าพลับพลาเปลื้องเครื่อง ทรงผลัดพระภูษาแล้วเสด็จขึ้นยอดเขาเผ้าพระอิศวร² พระอิศวรเสด็จลงมารับถึงกลางบันไดนาคแล้วนำเสด็จสู่พระแท่น พระอิศวรเข้าไปในบุษบก ชาวที่ไข่ม่านปิด พระอิศวรประทานพรแล้ว พระราชกุมารเสด็จลงทางด้านทิศตะวันออก เสร็จแล้วเสด็จโดยพระราชมารยาเข้ากระบวนแห่เวียนรอบเขาไกรลาสจากซ้ายไปขวา 3 รอบ แล้วจึงเสด็จกลับ ในช่วงบ่ายจะประกอบพิธีเวียนเทียนสมโภช วันรุ่งขึ้นพนักงานจะเชิญพระเกศาไปลอยแม่น้ำเป็นอันเสร็จสิ้นพระราชพิธีโสกันต์

3. ลักษณะเชิงนาฏกรรมของพระราชพิธีโสกันต์

องค์ประกอบของนาฏกรรมหรือการแสดงหนึ่ง ๆ จะเกิดขึ้นได้ต้องประกอบไปด้วยหน่วยย่อยเพื่อเสริมสร้างให้การแสดงมีความสมบูรณ์และสื่อสารความหมายตามความต้องการของผู้สร้างนาฏกรรม ในกรณีพระราชพิธีโสกันต์มีลักษณะเชิงนาฏกรรมดังจะอธิบายเป็นหัวข้อได้แก่

3.1 เนื้อเรื่อง

สาระสำคัญของเนื้อเรื่องที่นำเสนอเป็นนาฏกรรมแสดงถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ ในบทความนี้ไปแบ่งเนื้อเรื่องออกเป็นเนื้อเรื่องหลักแสดงมูลเหตุของความเชื่อเกี่ยวกับพระราชพิธีโสกันต์ และเนื้อเรื่องย่อยเป็นการเล่นระหว่างทางเสด็จของกระบวนแห่ที่ปรากฏในพระราชพิธีโสกันต์

3.1.1 เนื้อเรื่องหลัก เป็นเรื่องของพระราชพิธีโสกันต์ ที่ยึดตามความเชื่อของพราหมณ์ เกี่ยวกับตำนานกำเนิดพระพิฆเนศวร ในลิลิตนารายณ์สิบปาง ความโดยสรุปคือ พระอิศวรและพระอุมา มีพระประสงค์จะกระทำพิธีโสกันต์พระโอรส คือ พระขันธุกุมาร ในวันอังคาร เหล่าเทพเทวดาในพิธีแล้ว ขาดแต่พระนารายณ์ที่ยังมิเสด็จมา พระอิศวรจึงบัญชาให้พระอินทร์นำสังข์พิชัยยุทธไปเป่าอัญเชิญพระนารายณ์ ณ เกษียรสมุทร เมื่อพระบรมมถันแล้วจึงตรัสถามกับพระอินทร์ว่า “โลกขณะนี้เป็นการใด” พระอินทร์จึงทูลว่า “บัดนี้ได้ฤกษ์ปลงพระเกศาของพระขันธุกุมารแล้ว” พระนารายณ์ได้พลั้งพระโอษฐ์ตรัสไปว่า “ไอ้ลูกหัวหายกำลังนอนหลับข้างกวนใจเสียจริง” ด้วยเทวานุภาพของวาจาสิทธิ์นั้นจึงทำให้ศีรษะของพระขันธุกุมารทั้งหกเหวี่ยงหายไปทันที พระอิศวรจึงมีพระบัญชาให้พระวิษณุกรรมไปนำศีรษะของศพที่หันหัวไปทางทิศตะวันตกมาแทนศีรษะของพระขันธุกุมาร แต่วันนั้นไม่มีศพใดหันศีรษะทางทิศตะวันตกเลย พบเพียงช้างสองแม่ลูกเท่านั้นพระวิษณุกรรมจึงได้นำศีรษะของลูกช้างนั้นมาถวายแด่พระอิศวร เมื่อต่อพระเศียรให้แก่พระขันธุกุมารแล้ว พระอิศวรจึงประทานนามให้ใหม่ว่า พระมหาวิฆเนศวร หรือพระพิฆเนศวร หมายถึง ผู้มีศีรษะเป็นช้าง (Brapaas, 2016) จากตำนานดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของพระราชพิธีโสกันต์นี้ว่ามีมานาน

² พระอินทร์ ในที่นี้มีนัยยะว่า ไม่ใช่เทวดาแต่เป็นพระเจ้าแผ่นดิน หรือพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูงที่สมมติให้เป็นพระอิศวร

แม้แต่เทพเจ้ายังต้องจัดพิธีนี้ขึ้น จากตำนานนี้ทำให้เกิดการจำลองสถานที่อย่างเขาไกรลาสที่ประทับของพระอิศวร รวมถึงขบวนเสด็จของพระชนกพุทธมาร ขึ้นมาเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของพระราชพิธีเป็นโครงเรื่องจำลองการเดินทางของพระชนกพุทธมารเพื่อเข้าพิธีโสกันต์ที่เขาไกรลาสโดย มีพระอิศวรผู้เป็นพ่อเป็นผู้โกนจุให้

3.1.2 เนื้อเรื่องย่อย เป็นมหรสพและการละเล่นระหว่างทางเสด็จของกระบวนแห่ ได้แก่ โหมงครุ้ม กุลาตีไม้ ในบทร้องโดยเฉพาะในช่วงท้ายของคำประพันธ์ “พระเดชพระคุณปกเกล้า ไพรฟ้าอยู่เย็น” สู่ถึงการยกย่องสรรเสริญ พระเกียรติพระมหากษัตริย์ ระเบียบ มีลักษณะเป็นการแสดงละคร ที่แสดงความหมายไปในทางอมตะ รวมถึงแทงวิสัย กระอัวแทงควาย ซึ่งเป็นการเฉลิมพระเกียรติเพื่อแสดงพระเดชานุภาพที่ปกครองไปทั่วทุกแคว้น

จะเห็นได้ว่าในเนื้อเรื่องย่อยนี้แสดงให้เห็นความสัมพันธ์กับเนื้อเรื่องหลัก คือ เพื่อเป็นการสรรเสริญ และเฉลิมพระเกียรติยศต่อพระมหากษัตริย์ ตามความคติความเชื่อแบบเทวราชา แสดงถึงพระมหากษัตริย์ทรงเป็นสมมติเทพ ซึ่งในพระราชพิธีโสกันต์นี้เป็นการเฉลิมพระเกียรติเจ้านายที่ร่วมพระราชพิธีโสกันต์ ด้วยทรงเป็นพระราชโอรส หรือพระราชธิดาในพระมหากษัตริย์

3.2 ตัวละคร ได้แก่ผู้แสดงบทบาทสมมติตามเนื้อเรื่องที่กำหนด

3.2.1 พระนารายณ์ คือ เทพเจ้าตามความคติความเชื่อแบบเทวราชา พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระนารายณ์ผู้ทรงอวตารลงปกครองแผ่นดินพระมหากษัตริย์จึงเสด็จเป็นองค์ประธาน แสดงความเป็นสมมติเทพแก่พระราชโอรสพระราชธิดาทรงเป็นเชื้อพระวงศ์ และเป็นผู้ส่งพระกร (จูมมือ) เสด็จประทับพระราชยาน หรือรับพระกรเมื่อจากพระราชยาน

Figure 1 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่งพระกรสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ กรมขุนเทพทวารวดี เสด็จไปสมโภชเวียนเทียน พ.ศ. 2535

(Source: Panpho, 2019)

3.2.2 พระอิศวร คือ หนึ่งในเทพเจ้าสูงสุดสามองค์ตามความเชื่อศาสนาฮินดู ประทับอยู่บนเขาไกรลาส ทำหน้าที่ประทานพร แสดงโดยพระบรมวงศ์ชั้นสูงที่เป็นที่เคารพแห่งพระบรมวงศานุวงศ์ เช่น เมื่อครั้งพระราชพิธีโสกันต์สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากุนทลเทพยวดี พระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศราณุกาภย์ สมมติเป็นพระอิศวร (Treasury Department, 2014)

3.2.3 ท้าวจตุโลกบาล คือ เทวดาผู้รักษาทิศทั้งสี่ ตามคติไตรภูมิในพุทธศาสนา ทำหน้าที่ปกครองสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา หรือสวรรค์ชั้นที่ 1 ประกอบด้วย 1.ท้าวชัตตรุ ทำหน้าที่รักษาโลกด้านทิศตะวันออก และปกครองคนธรรพ์ 2.ท้าววิรูปหก ทำหน้าที่รักษาโลกด้านทิศใต้ และปกครองกุมภภันท์ 3.ท้าววิรูปักษ์ ทำหน้าที่รักษาโลกด้านทิศตะวันตก และปกครองพญานาค 4.ท้าวเวสสุวรรณรักษาโลกด้านทิศเหนือ และทำหน้าที่ปกครองยักษ์ ในพระราชพิธีโสกันต์จะสมมติเสนาบดี 4 คนเป็นจตุโลกบาล ทำหน้าที่รับเสด็จและเดินเคียงไปส่งน้ำ ณ พระแท่นเชิงเขาไกรลาส

3.2.4 เทวดาหรือเทพ คือ เจ้านายผู้เข้าโสกันต์ ดังพระราชกระแสพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตรัสสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสุทธาทิพยรัตน์ เมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทรงพระราชนิพนธ์ว่า “ลูกพองามปานเทวดา” การที่เจ้านายผู้ได้ผ่านพระราชพิธีโสกันต์แล้วจึงเสมือนการเปลี่ยนพระสถานะของฐานันดร “เจ้า” ให้มีความเป็น “เทพ” โดยปริยาย

3.2.5 คู่แห่ คือ ผู้ร่วมในกระบวนขบวนพระอิสริยยศ แบ่งเป็นกระบวนหน้า ประกอบด้วย แตรฝรั่ง แตรงอน สังข์ บังสุริยพราหมณ์ทำหน้าที่ ไกวบัณเฑาะว์ และพราหมณ์โปรยข้าวตอกใน สวมครุย และลอมพอก (Piemmettawat, 2015) กระบวนหลังประกอบด้วยเครื่องสูง เชิญพระแสง

3.2.6 เจ้าพนักงานกำกับพระราชยาน คือ ผู้มีหน้าที่กำกับพระราชยาน มีทั้งหน้าและหลัง นั่งสนับเพลา ทับด้วยผ้าสมปัก สวมเสื้ออัตลัด สวมครุย สวมลอมพอก

3.2.7 อินทร์ พรหม คือ ผู้เชิญเครื่องสูงหรือพุ่มดอกไม้เงินทอง แทรกอยู่ในกระบวนแห่ สันนิษฐานว่าน่าจะสมมุติเป็นเทวดาชั้นอินทร์ ชั้นพรหมที่มาร่วมขบวนเสด็จด้วย

3.2.8 นางมยุรฉัตร คือ หญิงเชิญเครื่องสูง ทำด้วยหางนกยูงเป็นชั้น ๆ มีลักษณะทรงพุ่ม (Treasury Department, 2014) ถือนำหน้าขบวนพระยาน แต่งกายด้วยชุดละครรำตัวนาง นุ่งผ้าจีบ

3.2.9 นางเชิญเครื่อง คือ หญิงเชิญเครื่องราชูปโภคสำหรับพระอิสริยยศเจ้านายพระองค์นั้น แต่งกายด้วยชุดละครรำตัวนาง นุ่งผ้าจีบ

3.2.10 นางแต่งตัวสะ/นางสะ คือ หญิงสาววัยรุ่นชาววังผู้เดินตามกระบวนแห่ขบวนพระราชยาน โดยแต่งกาย สวมเกี้ยว นุ่งผ้าลายพื้นเขียว ห่มแพรพื้นแดง

Figure 2 การประทับพระราชยานของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ กรมขุนพินิตประชานาถ ในพระราชพิธีโสกันต์นางเชิญมยุรฉัตร นางเชิญเครื่อง เป็นเด็กสวมเกี้ยว นุ่งผ้าจีบเมื่อพ.ศ. 2409

(Source: Piemmettawat, 2015)

Figure 3 ขบวนของพระราชโอรส 2 พระองค์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในพระราชพิธีโสกันต์ มีการประทับพระราชยานมีนางมยุรฉัตร นางเชิญเครื่อง อินทร์ พรหม เชิญเครื่องสูงประกอบขบวนพระอิสริยยศ เมื่อ พ.ศ. 2434

(Source: Bautze, 2017)

3.3 ฉาก

ฉาก องค์ประกอบที่ทำให้ทราบถึงสถานภาพ บทบาทของตัวละคร รวมถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ ในพระราชพิธีโสกันต์ มีการสร้างเขาไกรลาส เชิงเขามีการจำลองสระโหนดาด สัตว์ป่าหิมพานต์ รวมถึงพระราชยานที่ใช้ในการเสด็จพระราชดำเนินของพระเจ้าลูกเธอพร้อมขบวนพระอิสริยยศ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

3.3.1 เขาไกรลาส คือ ชื่อของเขาซึ่งมีความศักดิ์สิทธิ์ ตามความเชื่อของศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ โดยคติความเชื่อศาสนาพราหมณ์เชื่อว่า เขาไกรลาสเป็นที่ประทับของพระอิศวร และพระอุมา (Nipathapong, 2014) ในขณะที่พุทธศาสนาเป็น

คติไตรภูมิที่เชื่อว่าเขาไกรลาส คือ เขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางของโลกหรือจักรวาล บนยอดเขาเป็นสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ บริเวณเชิงเขาเป็นป่าหิมพานต์ สระอโนดาต เป็นที่สถิตของผู้ทรงคุณวิเศษ ได้แก่ นักสิทธิ์ (ผู้สำเร็จ) วิทยากร (ผู้ทรงไว้วิทยา) คนธรรพ์ และ สัตว์หิมพานต์ ซึ่งมีทั้งสัตว์สี่ขา สัตว์สองขาและสัตว์จำพวกปลา

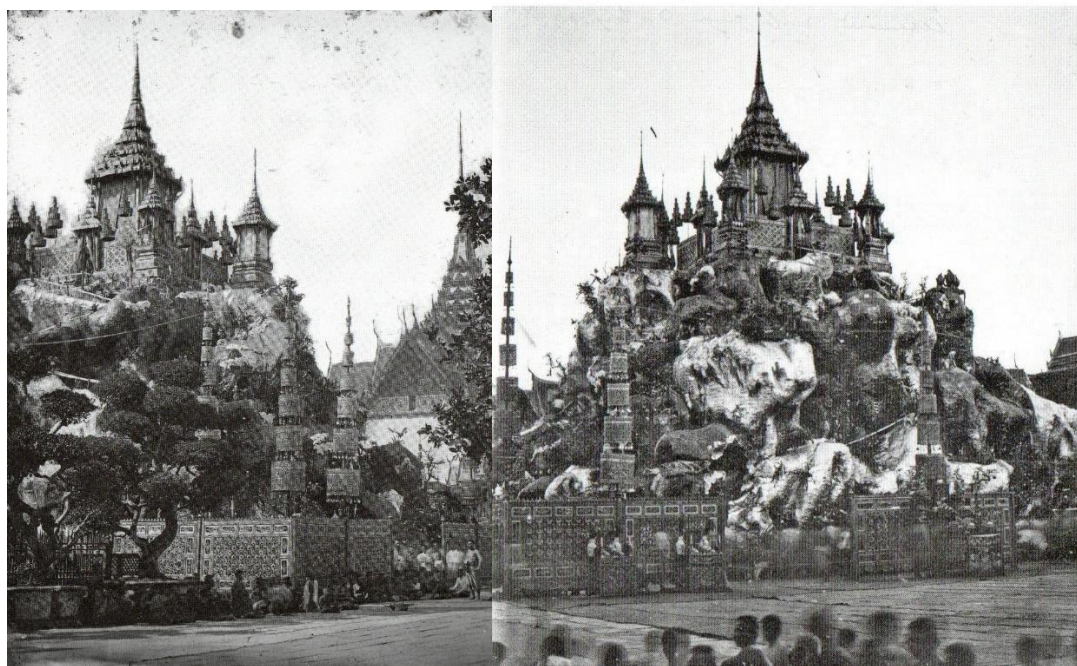

Figure 4 เขาไกรลาสจำลองในงานพระราชพิธีโสกันต์ในสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์
เมื่อพุทธศักราช 2409 ถ่ายโดยฟรานซิส จิตร
(Source: Piemmettawat, 2015)

เขาไกรลาสจำลอง จึงทำหน้าที่เสมือนฉาก เป็นสถาปัตยกรรมไทยขนาดใหญ่ที่สร้างขึ้นชั่วคราว ใช้ประกอบพระราชพิธีเพื่อสื่อถึงพระราชกุมารได้สืบทอดสายเลือดอันศักดิ์สิทธิ์มาจากเทพเจ้า (Nipathapong, 2014) สมมติเขาไกรลาสเป็นที่ประทับของพระอิศวร และเสด็จลงมาประทานพรให้พระราชกุมารมีความรุ่งเรือง (Piemmettawat, 2015) ดังเช่น เขาไกรลาสจำลองในงานพระราชพิธีโสกันต์ในสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ เมื่อพุทธศักราช 2409 สร้างจากโครงไม้จริง ตรงกลางพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท แล้วใช้ไม้ไผ่ผ่าเป็นซี่มาสานเป็นโครงรูปภูเขาหรือโขดหินเพื่อหุ้มโครงนั่งร้าน โดยขัดไม้และผูกด้วยเชือกปอ เมื่อเสร็จแล้วจึงใช้เสื่อลำแพนบุทับลงบน โครงสร้าง ทำเป็นผิวของก้อนหินภูเขาให้ทั่ว แล้วนำกระดาษฟางปิดทับลงบนเสื่อด้วยแป้งเปียกประมาณ 4-6 ชั้นเพื่อทำเป็นผิวของก้อนหินและภูเขา จากนั้นจึงระบายสีภูเขาและหินด้วยสีฝุ่นให้ดูคล้ายภูเขาหินจริง ๆ แล้วประดับต้นไม้ตามชั้นต่าง ๆ ลงมาถึงฐานซาลา เขาชั้นล่างปักฉัตรทอง ฉัตรเงิน ฉัตรนากเจ็ดชั้น โดยรอบรั้วราชวัติ มีการตั้งรูปพระอาทิตย์ พระจันทร์ รูปเทวดาทั้งแปดทิศ ฤๅษี วิทยากร กิณรี สุบรรณ นาคราช ช้างเผือกตระกูลอัฐทิศคชาพงศ์ซึ่งบังเกิดในป่าหิมพานต์ รูปสัตว์จตุบาทและทวิบาท ส่วนชั้นบนสุดจะมีการตั้งพระมณฑปใหญ่ที่ภายในตั้งบุษบกน้อย เชิญพระพุทธรูปและพระบรมธาตุประดิษฐาน พระมณฑปทิศเหนือตั้งเทวรูปพระศิวะ พระอุมา พระพิฆเนศ พระมณฑป ทิศใต้ตั้งเทวรูปพระนารายณ์ พระลักษมี พระมเหศวร และมีบุษบกที่มุมทั้งสี่ (Bautze, 2016) สำหรับเขาไกรลาสจะกระทำเฉพาะเจ้านายชั้นเจ้าฟ้าเท่านั้น ส่วนเจ้านายชั้นอื่นจะจัดพิธีบนพระแท่นสรงแทน (Nipathapong, 2014)

Figure 5 พระแท่นโสกันต์ สมเด็จพระเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์และพระองค์เจ้าอรุณศรีรัชสมโภช พ.ศ. 2448

(Source: Fine Arts Department, 2015)

3.3.2 สระโหนดาค คือ สระศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อไตรภูมิในพุทธศาสนา ตั้งอยู่ศูนย์กลางของป่าหิมพานต์ สายน้ำที่ไหลจากป่าหิมพานต์ไหลลงมาหล่อเลี้ยงดินแดนชมพูทวีปด้านล่างให้มีความสมบูรณ์ ไม่มีวันเหือดแห้งจนกว่าจะสิ้นมหากัปปี (Laorsuwan, 2018) เป็นที่ทรงสนานแห่งพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอรหันต์ทั้งหลาย รวมถึงเหล่าผู้วิเศษผู้มีฤทธิ์

สระโหนดาคที่สร้างสำหรับพระราชพิธีโสกันต์จะใช้เป็นสถานที่สำหรับสงฆ์ โดยมีการจำลองสระโหนดาคเชิงเขาไกรลาส มีแท่นสงฆ์อยู่กลางสระ มีเสนาบดีสมมติเป็นจตุโลกบาลรับเสด็จ มีรูปสัตว์หิมพานต์จำลองมี 4 ชนิด ได้แก่ ช้าง โค ม้า และราชสีห์ เป็นสัญลักษณ์ตัวแทนสัตว์มงคลที่อาศัยอยู่ทั้ง 4 ทิศของป่าหิมพานต์ (Nipathapong, 2014) กล่าวคือ ทิศเหนือ เป็น ช้าง ทิศใต้ เป็น โค ทิศตะวันตก เป็น ม้า ทิศตะวันออก เป็น ราชสีห์ สามารถพ่นน้ำออกจากปากได้ เพื่อให้พระเจ้าลูกเธอได้สงฆ์น้ำมงคลจากเขาไกรลาส

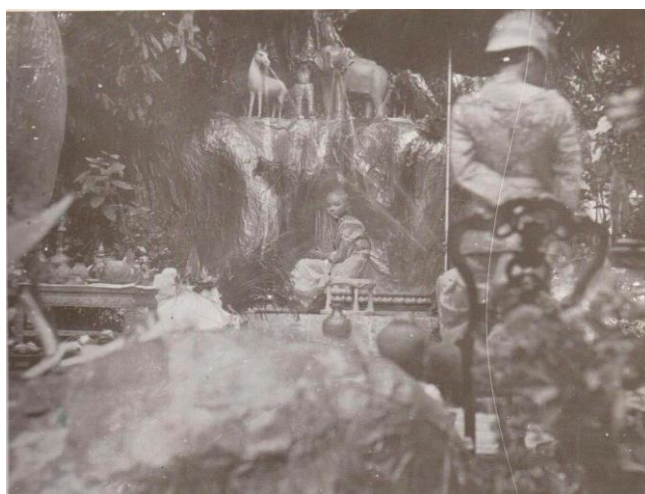

Figure 6 สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร รับน้ำสงฆ์จากปากช้าง โค ม้า และราชสีห์

ณ สระโหนดาคเชิงเขาไกรลาส พ.ศ. 2433

(Source: Fine Arts Department, 1972)

3.3.3 พระมหาปราสาท เป็นสถาปัตยกรรมในพระบรมมหาราชวัง ใช้เป็นสถานที่ประทับ หรือประกอบพระราชพิธีสำคัญสำหรับพระเจ้าแผ่นดินและพระราชวงศ์ มีการตั้งชื่อพระมหาปราสาทให้สอดคล้องกับคติความเชื่อแบบเทวราชา แสดงถึงการเป็นที่

ประทับของเหล่าทวยเทพ ดังเช่น พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เป็นชื่อของสวรรค์ชั้นที่ 4 เป็นพระที่นั่งองค์ประธานของหมู่พระมหาปราสาท ตั้งอยู่ในเขตพระราชฐานชั้นกลาง ใช้ในการสวดพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ในพระราชพิธีโสกันต์

3.3.4 พระราชยาน หมายถึง พาหนะสำหรับพระเจ้าแผ่นดินและพระราชวงศ์ เป็นเครื่องประกอบพระราชอิสริยยศ มีธรรมเนียมว่าพระบาทพระเจ้าแผ่นดินและเจ้านายไม่สามารถสัมผัสแผ่นดินได้ โลกจะร้อน จึงต้องปูลาดพระบาท หรือมีพระราชยานเมื่อเสด็จพระราชดำเนิน ลวดลายที่ประดับบนพระราชยานจะมีลวดลายเป็นเทพพนม สื่อถึงการชุมนุมของเหล่าทวยเทพ ครุฑ เป็นสัตว์กึ่งเทพในป่าหิมพานต์ ตามความเชื่อเป็นพระราชพาหนะของพระนารายณ์ ในการเสด็จไปยังที่ต่าง ๆ ให้ความหมายโดยนัยที่เชื่อว่าองค์พระมหากษัตริย์เป็นดังสมมติเทพคือพระนารายณ์

การทรงพระราชยานของพระราชกุมารในพระราชพิธีโสกันต์ เปรียบได้กับการเหาะหรือลอยมาในอากาศ มีเจ้าพนักงานที่ตามเสด็จแต่งกายอย่างเทวดา พร้อมขบวนพระอิสริยยศ ที่แสดงภาพจำลองการเสด็จมาของเทวดาจากสรวงสวรรค์

4. เครื่องแต่งกาย

เป็นองค์ประกอบที่สื่อให้เห็นถึงบทบาทและหน้าที่ ในส่วนนี้จะอธิบายเฉพาะในส่วนของพระราชกุมารในพระราชพิธีโสกันต์ เนื่องจากลำดับการพระราชพิธีมีหลายขั้นตอน และใช้เวลาหลายวัน จึงต้องใช้ฉลองพระองค์หลายสำหรับ ได้แก่

4.1 ฉลองพระองค์สำหรับการสวดพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์

พระเม้าพี จะประดับด้วย พระเกี้ยวตามพระอิสริยยศ เช่น เจ้านายที่ดำรงพระอิสริยยศชั้นเจ้าฟ้าทรงพระเกี้ยวยอด แต่ถ้าเป็นเจ้านายชั้นพระองค์เจ้าทรงพระเกี้ยวดอกไม้นไหว เมื่อสวดพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ ประธานในพระราชพิธีจะพระราชทาน มงคลย่นสวมพระเศียร ทรงฉลองพระองค์พระกรน้อย ทรงสนับเพลา ทรงพระภูษาจีบโจงหางหงส์ ชายไหว ชายแครง (เจียรระบาด) รัตพระองค์ ถุงพระบาท ฉลองพระบาทสอด ทรงพระนวม พระจี๊ พระสังวาล นบพระอังสา พระขำมรงค์ 8 องค์ ทรงนิ้วพระหัตถ์ ยกเว้นพระอังคุฐ (นิ้วหัวแม่มือ)

Figure 7 สมเด็จพระเจ้าฟ้าไชยอลงกรณ์ นรินทรเทพยกุมาริ ฉลองพระองค์ในการสวดพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ เกล้าพระเม้าพีประดับ

พระเกี้ยวยอด ฉลองพระองค์ผ้าตาดขาวแขนยาว ทรงกรองพระศอ ฉลองพระองค์ผ้าตาดขาวแขนยาว ทรงกรองพระศอประดับด้วยถนิมพิมพาภรณ์

(Source: The National Identity, 2006)

4.2 ฉลองพระองค์ในพระราชพิธีโสกันต์

เป็นฉลองพระองค์เครื่องถอด สีขาวขลิบทอง ทรงพระภูษายาวถึงข้อพระบาท ทรงผ้าทรงสะพัก ฉลองพระบาทโดยไม่สวมถุงพระบาท โดยก่อนจะเสด็จไปทรงน้ำจะมีการเปลื้องเครื่องถนิมพิมพาภรณ์บางชิ้นที่เปียกน้ำไม่ได้ เช่น สร้อยนวม ฉลองพระบาท

Figure 8 สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลกกรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราชัย ทรงฉลองพระองค์ถอด สีขาวล้วนขลิบทอง
(Source: The National Identity, 2006)

4.3 ฉลองพระองค์เมื่อทรงน้ำแล้ว

หลังการทรงน้ำ ถือเป็นการก้าวผ่านวัยเด็กเข้าสู่วัยผู้ใหญ่อย่างสมบูรณ์ พระราชกุมารยังคงทรงมงกุฎนัยน์ตาด้วยด้าย 108 เส้น ทัดไข่มุกที่พระกรณ

พระราชโอรส ทรงฉลองพระองค์ครุย โดยพาดแขนฉลองพระองค์ข้างขวาขึ้นบนพระพาหาซ้าย ทรงพระภูษายาวจีบหน้านาง ทรงถุงพระบาทยาว และฉลองพระบาท

พระราชธิดา ทรงสไบสะพัก ทรงพระนม ทรงภูษาจีบหน้านาง ทรงถุงพระบาทยาว และฉลองพระบาท

Figure 9 พระองค์เจ้าอาทรทิยนิภา สวมมงกุฎนัยน์ตา ห่มสะพัก นุ่งจีบหน้านาง ประดับด้วยถนิมพิมพาภรณ์ เมื่อ พ.ศ.2442
(Source: Fine Arts, 2015)

4.4 ฉลองพระองค์ในงานสมโภช

เจ้านายแต่ละพระองค์ทรงเครื่องพระราชอิสริยยศอย่างขัตติยราชกุมาร และขัตติยราชกุมารี จะทรงศิริภรณ์ตามลำดับพระราชอิสริยยศ สำหรับเจ้าฟ้าและพระองค์เจ้า ทรงชฎาห้ายอดหรือพระชฎากฐิน แต่เจ้านายที่ดำรงพระอิสริยยศลำดับรองกว่าพระองค์เจ้าไม่ทรงศิริภรณ์

Figure 10 สมเด็จพระเจ้าฟ้าหลวงองค์ที่ ๑๑ นรินทรเทพยุมาริ ทรงเครื่องต้นอย่างขัตติยราชกุมาริ ในการสมโภช ทรงชฎา ฉลองพระองค์ พระกรน้อย ทับฉลองพระองค์แขนยาว ทรงกรองพระศอ ประดับนพพระอังสาดอกไม้วาว พาดำดัดดอกไม้หว้า ทรงทับทรวงสังวาลไขว้ ทรงสนับเพลาเชิงงอน ทับด้วยพระภูษาโจงหางหงส์ ประดับสุวรรณกระถอบ ข้อพระบาทประดับทอง และเครื่องผูกข้อพระบาท

(Source: The National Identity, 2006)

อย่างไรก็ตามจากหลักฐานพระรูปเจ้านายที่ดำรงพระอิสริยยศชั้นเจ้าฟ้าจะเห็นได้ว่า การแต่งพระองค์มีการจำลองพระราชกุมารให้เป็นเทพหรือเทวดา ทรงมงกุฎหรือชฎาที่มียอดสูงแหลม ซึ่งกฎเกณฑ์การพระราชทานเครื่องแต่งพระองค์ไม่กำหนดตายตัว สุดแต่จะพระราชเกียรติยศสำหรับพระราชกุมารแต่ละพระองค์อย่างไร มีเพียงข้อกำหนดหลวมๆ เช่น โสกันต์เจ้าฟ้าทรงชายไหวและชายแครงเสมอ เกศกันต์พระองค์เจ้า หม่อมเจ้า ทรงเพียงชายแครง ปรากฏมีการยกเว้น หรือพระราชทานเกียรติยศพิเศษเฉพาะพระองค์ จึงไม่ถือเป็นข้อบังคับตายตัว เป็นเช่นนี้เรื่อยมาจนรัชกาลที่ 7

4.5 องค์ประกอบพิเศษ เป็นสิ่งที่ใช้ในการประกอบพระราชพิธีมีสัญลักษณ์ที่มีความหมายเป็นสิริมงคล ได้แก่

กระบองเพชร/ตะบองเพชร ถือเป็น อวูฐของท้าวเวสสุวรรณ ใช้เป็นเครื่องรางสำหรับป้องกันภัยอันตรายจากภูตผี และภัยอันตรายต่าง ๆ (Treasury Department, 2014) ทำจากใบลานพับหักที่ปลายเป็น นก ที่ดำสำหรับพระหัตถ์ทรงพันผ้าขาว

ใบมะตูม เป็นใบไม้ที่มี 3 แฉก คล้าย ตรีศูลของพระศิวะ ใบมะตูมถือเป็นใบไม้ศักดิ์สิทธิ์ ตามความเชื่อในศาสนาฮินดู สื่อถึงพระพรหม พระนารายณ์ และพระอิศวร (Treasury Department, 2014) จะพระราชทานให้ทักพระภิกษุ รับน้ำพระมหาสังข์

Figure 11 พระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ามลิเนนพดารา การสดับพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ พระหัตถ์ขวากระบองเพชร พระหัตถ์ซ้ายยาตาม

(Source: The National Identity, 2006)

5. มหรสพและการละเล่นระหว่างกระบวนแห่

มหรสพและการละเล่นระหว่างกระบวนแห่ ปัจจุบันเรียกว่าการละเล่นของหลวง ปรากฏหลักฐานว่าการละเล่นเหล่านี้มีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา โดยจะใช้แสดงประกอบในพระราชพิธีสำคัญ รวมถึง พระราชพิธีโสกันต์ มหรสพและการละเล่นระหว่างกระบวนแห่ ประกอบด้วย

โมงครุ่ม เป็นการละเล่นที่สันนิษฐานว่า คงจะเรียกชื่อตาม เสียงโหม่ง และเสียงกลอง มีผู้แสดงถือไม้ก้ำพด มีกลองใหญ่เหมือนกลองทัดประกอบ (Institute of Dramatic Arts, 1999) การแสดงแบ่งออกเป็นกลุ่มละ 4 คน กลุ่มหนึ่งมีกลองโมงครุ่ม 1 ใบ ตรงกลางด้านหน้ามีผู้เล่น ตีโหม่งคนหนึ่ง บอกท่าทางให้ผู้แสดงทำตาม

กลุ่ตี่ไม้ เป็นการละเล่นที่สันนิษฐานว่าได้แบบอย่างมาจากการละเล่นพื้นเมืองของอินเดียได้ เรียกว่า ทัณทรส (Institute of Dramatic Arts, 1999) ผู้แสดงล้อมเป็นวงกลมถือไม้ก้ำพดตีตามจังหวะ ด้วยท่าทางต่าง ๆ มีการร้องสรรเสริญพระเกียรติพระมหากษัตริย์ เป็นการประกาศว่า ตนเองนั้นเป็นผู้มีศักดิ์กษัตริย์มีฤทธิ์เดช ก็ด้วยพระบารมีพระมหากษัตริย์ ดังเช่นปรากฏท้ายคำร้องว่า“พระเดชพระคุณปกเกล้า ไพรฟ้าอยู่เย็น”

ระเบ็ง เป็นการละเล่นที่แสดงเป็นเรื่อง สมมติผู้แสดงเป็นกษัตริย์น้อยใหญ่จะไปหาไกรลาส ระหว่างเดินทางภายหลังชนมขมไม้ ก็บังเอิญพบพระกาลมาขวางทางไว้ กษัตริย์เหล่านั้นไม่รู้จกก็ไล่ให้หลีกทางไป พร้อมทั้งเงื้อธนูจะยิง พระกาลจึงสาปให้สลบ พระกาลถอนคำสาปให้ฟื้นดังเดิม (Institute of Dramatic Arts, 1999) โดยมีนัยยะลักษณะการถวายพระพรพระมหากษัตริย์ให้มีพระชนมายุยืนนาน ดังที่พระกาลสาปให้สลบแล้วกลับฟื้นขึ้นมาใหม่

โมงครุ่ม กลุ่ตี่ไม้ ระเบ็ง แต่งกายแบบเดียวกัน กล่าวคือศีรษะสวมเทริด สวมเสื้อแขนยาวสีแดง นุ่งสนับเพลา การแสดงมักเริ่มต้นด้วย โมงครุ่ม เป็นการพ้อนรำโดยไม่มีเรื่องทำนองเบิกโรงเสียก่อน ต่อด้วยกลุ่ตี่ไม้เป็นการแสดงสรรเสริญพระเกียรติพระมหากษัตริย์ และระเบ็งเป็นลักษณะการแสดงละคร มีความหมายไปในทางอมฤตธรรม นอกจากนั้นยังมี กระอั่วแทงควายเป็นการแสดงจากชาวยุโรป แห้วไสยจากชาวมลายู ตามที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์และสมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวถึงรูปแบบของพระราชพิธีโสกันต์ไว้ในหนังสือสาส์นสมเด็จว่ามีลักษณะเป็นการแสดงที่เจ้าประเทศราชต่าง ๆ จัดมาแสดงถวายเป็นการเฉลิมพระเกียรติเพื่อแสดงพระเดชานุภาพที่ปกครองไปทั่วทุกแคว้นแคว้น (Pramoj, 2008)

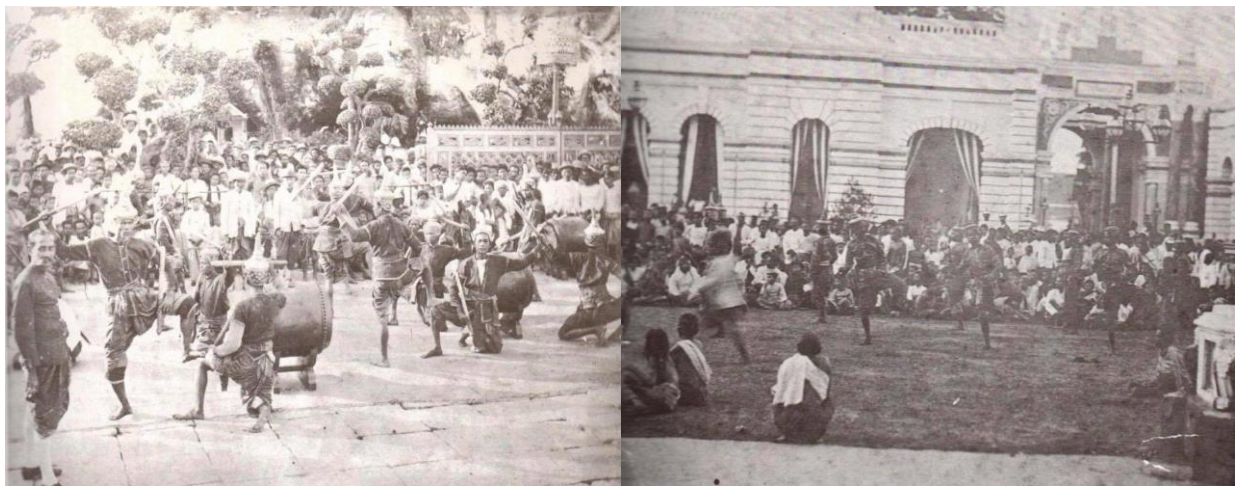

Figure 12-13 การละเล่นของหลวง ภาพซ้าย คือ โมงครุ่ม ภาพขวา คือ ระเบ็ง ในพระราชพิธีโสกันต์

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร พ.ศ. 2433

(Source: Fine Arts Department, 1972)

สรุปผลการวิจัย

จากข้อมูลข้างต้นทำให้เห็นได้ว่าพระราชพิธีโสกันต์ คือ การโกนจุกของเจ้านายชั้นเจ้าฟ้า เป็นการเปลี่ยนผ่านสถานะจากเด็กเป็นผู้ใหญ่ ตามความคติความเชื่อแบบพราหมณ์-ฮินดูในพระราชพิธีโสกันต์เป็นการเฉลิมพระเกียรติเจ้านายที่ ด้วยทรงเป็น

พระราชโอรส หรือพระราชธิดาในพระมหากษัตริย์ มักจัดให้มีขึ้นระหว่างเดือนยี่ถึงเดือน 4 เนื่องกับพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ ซึ่งเป็นพิธีตรุษไทย ต่อมาภายหลัง การพระราชพิธีได้ทำเนืองกับพระราชพิธีตรียัมปวายเป็นพระราชพิธีหลวงประกอบพิธีทั้งทางศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ สันนิษฐานว่ามีการประกอบพิธีนี้มาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนกระทั่งถึงกรุงรัตนโกสินทร์ก่อนที่จะเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ.2475 พระราชพิธีนี้จึงถูกยกเลิกไปในสมัยประชาธิปไตย

ลักษณะเชิงนาฏกรรมของพระพิธีโสกันต์ เป็นองค์ประกอบของนาฏกรรมหรือการแสดงหนึ่ง ๆ เป็นองค์ประกอบเพื่อเสริมสร้างให้การแสดงมีความสมบูรณ์และสื่อสารความหมาย ได้แก่ เนื้อเรื่อง ตัวละคร ฉาก เครื่องแต่งกาย มหรสพและการละเล่นระหว่างกระบวนแห่

เนื้อเรื่อง มีสาระสำคัญที่ชี้แสดงเป็นนาฏกรรม คือ เรื่องราวพระราชพิธีโสกันต์ของพระชันษกุมาร โอรสของพระอิศวรและพระอุมา ฌ เขาไกรลาส มีตัวละครทรงสวมบทบาทตามเนื้อเรื่อง โดยพระมหากษัตริย์ทรงสวมบทบาทเป็นสมมติเทพ คือ พระนารายณ์ ผู้ทรงอวตารลงผู้ปกครองแผ่นดิน พระมหากษัตริย์จึงเสด็จเป็นองค์ประธาน และเป็นผู้ส่งพระกร (จุมมือ) การเสด็จประทับพระราชยาน และทรงเป็นพระอิศวร ทำหน้าที่พระราชทานพรให้กับพระราชกุมารที่เข้าพระราชพิธีโสกันต์ เมื่อประทับอยู่บนเขาไกรลาส พระมหากษัตริย์จะทำหน้าที่เองหรือทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระบรมวงศ์อื่นทรงสวมบทบาทบทบาทแทนพระองค์ก็ได้ และมีเสนาบดี สมมติเป็น จตุโลกบาลทำหน้าที่รับเสด็จและเดินเคียงไปสร่งน้ำ นอกจากนี้ยังมีเจ้าพนักงานที่ตามเสด็จแต่งกายอย่างเทวดา พร้อมขบวนพระอิสริยยศเปรียบได้กับการแห่หรือลอยมาในอากาศ ในการเสด็จพระราชดำเนินในพระราชพิธีโสกันต์

ฉาก รวมถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ ในพระราชพิธีโสกันต์ มีการสร้างเขาไกรลาสเป็นที่ประกอบพระราชพิธีโสกันต์ และสมมติเป็นที่ประทับของพระอิศวรผู้เสด็จลงมาประทานพรให้พระราชกุมารมีความรุ่งเรือง ที่เชิงเขาไกรลาสมีการจำลองเป็นสระโนดาตและสัตว์ป่าหิมพานต์ พระราชยานที่ใช้ในการเสด็จพระราชดำเนินของพระราชกุมารพร้อมขบวนพระอิสริยยศ ล้วนสื่อถึงความเป็นสมมติเทพ

การแต่งกาย เป็นองค์ประกอบที่ทำให้ทราบถึงสถานภาพ บทบาทของตัวละคร ในพระราชพิธีโสกันต์เป็นการจำลองบทบาทความเป็นสมมติเทพ จึงส่งผลให้เครื่องทรงพระมหากษัตริย์ และพระราชกุมารในลำดับต่าง ๆ ตั้งแต่ ศิราภรณ์ ถนิมพิมาภรณ์ และการนุ่งพัสดราภรณ์ มีลักษณะความเป็นสมมติเทพตามบทบาทที่ได้รับ

มหรสพและการละเล่นระหว่างกระบวนแห่ มีลักษณะเป็นการแสดงละครที่สรรเสริญพระเกียรติพระมหากษัตริย์ และพระเดชานุภาพที่ปกครองไปทั่วทุกแคว้น

แม้ว่ากาลเวลาจะส่งผลให้ความเชื่อเกี่ยวกับการไว้พระเมาฬี (จุก) เลือนหายไป แต่ฐานคิดเกี่ยวกับพระราชพิธีที่ผูกโยงกับความเชื่อทางศาสนาไม่ได้หายไปจากความคิดของคนทั่วไป ดังจะเห็นได้จากความเชื่อตามคติพราหมณ์มาสู่การเป็นนาฏกรรมผ่านเนื้อเรื่อง ตัวละคร โดยมีพระมหากษัตริย์ทรงสวมบทบาทเป็นสมมติเทพ ดังนั้นการเชื่อมโยงความเชื่อทางศาสนา แม้ได้สัมพันธ์กับพระราชพิธีโดยตรง แต่ก็ยังเป็นจุดเชื่อมโยงให้เห็นถึงฐานคิดที่สัมพันธ์กันระหว่างนาฏกรรมกับพระราชพิธีควรค่าแก่การศึกษา ตลอดจนรวบรวมไว้ให้เห็นถึงความเชื่อมโยงดังกล่าวได้อย่างน่าสนใจและเป็นประโยชน์ในการศึกษาด้านประวัติศาสตร์ที่เชื่อมโยงกับนาฏกรรม

กิตติกรรมประกาศ

บทความฉบับนี้ได้รับทุนสนับสนุนจาก ทุน 90 ปี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และเป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทยศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

References

- Bautze, J. K. (2016). *Unseen Siam: early photography 1860-1910*. Bangkok: River Books Press. (In Thai)
- Brapaas, P. (2016). *Sokan phraratchaphithi haeng khwam song cham. [So Kan: The Memory of the royal ceremony]*. Naresuan Research 12th: Research Innovation and National Development, 21-22 July 2016, Naresuan University, Thailand. (In Thai)
- Fine Arts Department. (1972). *His Royal Highness Prince Maha Vajiralongkorn Crown Prince of Siam*. Bangkok: Religious Printing House. (In Thai)
- Fine Arts Department. (2015). *King Rama the 5th royal sons and daughters' pictures archive*. 2nd ed. Bangkok: The Archives Office. (In Thai)
- Institute of Dramatic Arts. (1999). *Wiphitthasana. [Performance arts]*. Bangkok: Seven Printing Group. (In Thai)
- Laorsuwan, D. (2018). Anotatta – Kailash: The Symbolic meaning of His Majesty King Bhumibol Adulyadej's Royal Crematorium. *Damrong Journal*, 17(1), 1-24. (In Thai)
- Nipathapong, P. (2014). Khao krailas: The Ornaments and elements in Sogun ceremony). *MCK Journal*, 18(35), 119–132. (In Thai)
- Panpho, S., (Trans). (2019). *Phraratchaphithi haeng Krung Sayam tangtae boran kan thueng phoso 2475. [The Royal ceremony of Siam from ancient times until 1932]*. Bangkok: River Book Press. (In Thai)
- Piemmettawat, P. (2015). *SIAM through the lens of John Thomson 1865-66 including Angkor and Coastal China*. 2nd ed. Bangkok: River Books. (In Thai)
- Pramoj, K. (2008). *Akson Thai. [Thai characters]*. 2nd ed. Bangkok: Yes We Do. (In Thai)
- Promptuay, T. (2009). *Prachum phrarup phrarat phithi Sokan KesaKan lae Kon Chuk. [To gather royal statue royal ceremony and Sokan ceremony the ceremony of cutting the topknot of a royal prince and tonsure]*. Retrieved March 17, 2021 from <https://topicstock.pantip.com/library/topicstock/2009/03/K7650627/K7650627.html?fbclid=IwAR1vLfzTvU7f7X7xzoydjlQhu6tRMQJfpEZIGkCDjuJIO7PcvJOVo8S-c5o> (In Thai)
- The National Identity. (2006). *Ratchapastraporn. [Royal costumes]*. Bangkok: Amarin. (In Thai)
- Treasury Department. (2014). *National treasures for the royal tonsure ceremony*. Chiangmai: Nopburi Publishing. (In Thai)
- Wirunrak, S. (2004). *Lak kan sadaeng natta sin parithat. [Principles of performing periscope dance]*. Bangkok: Darn Sutha Press. (In Thai)
- Yupho, D. (1988). *Sin la pa la khon ramrue khumue nattasin Thai. [Dance arts or Thai dramatic arts handbook]*. 2nd ed. Bangkok: Department of Fine Arts. (In Thai)